

فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی
سال بیست و چهارم، شماره ۷۹، پاییز ۱۳۹۵، صفحات ۱۲۲-۹۹

رابطه مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی**

داوود حسین‌پور

دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)

dhp748@gmail.com

بهروز رضائی‌منش

استادیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)

rezaeemanesh@gmail.com

حمیدرضا محمدی سیاهبومی

دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی (ره) (نویسنده مسئول)

hmohammadi81@yahoo.com

چکیده

جمهوری اسلامی ایران همانند سایر نظام‌های حکومتی دارای عناصر و مؤلفه‌هایی است که آن را از سایر نظام‌ها متمایز کرده و اهداف عالی آن، بر مبنای مؤلفه‌ها تعریف شده است. از جمله این خصوصیات می‌توان به اقتصاد مقاومتی اشاره کرد که هجده و تحریم‌های یک‌جانبه غرب علیه کشورمان در سال‌های گذشته ضرورت اجرایی شدن این موضوع را در سرتاسر کشور، سازمان‌ها و نهادها فراهم آورده است. تأکیدی که رهبر معظم انقلاب، امام‌خامنه‌ای «مدظله العالی»، در طی سال‌های گذشته به این موضوع داشته‌اند (اقتصاد مقاومتی)، زمینه و باب جدیدی را در رابطه با تحقیقات و پژوهش‌های مرتبط با این موضوع به‌وجود آورده است، لیکن به این موضوع نیز باید توجه داشت که تحقق اقتصاد مقاومتی در گرو مدیریت جهادی بوده و متناسب با ساختارها و امکانات موجود در کشور است که با انجام یک حرکت جهادی می‌توان گام‌های مؤثری در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی برداشت. پژوهش حاضر با هدف بررسی ارتباط بین مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی انجام شده است. نتایج نشان داد که از بین ابعاد مدیریت جهادی که شامل مدیریت خدامحوری، نهادینه کردن اخلاق و ارزش‌های دینی، قناعت و توجه به بیت‌المال، مدیریت مشارکت‌پذیر، سخت‌کوشی و خستگی‌ناپذیری، خودباوری و انعطاف‌پذیری و تشکیلات بود، در معادله رگرسیون با تحلیل مسیر معنی‌دار بود. بدین معنی که حداقل یکی از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته تأثیر دارد که در این فرایند نهادینه کردن اخلاق و ارزش‌های دینی، سخت‌کوشی و خستگی‌ناپذیری قابلیت پیش‌بینی را در اقتصاد مقاومتی دارند.

طبقه‌بندی JEL: G32, L14, L12.

واژه‌های کلیدی: مدیریت جهادی، اقتصاد مقاومتی، استراتژی.

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۳/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۵/۲۵

** مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان "رابطه مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی" می‌باشد.

۱. مقدمه

امروزه بر نقش دولت در توسعه اقتصادی کشورهای در حال توسعه اذعان می‌شود. این توجه به ویژه با در نظر گرفتن نقش کلیدی دولت در کشورهای جنوب شرق آسیا، بارز می‌شود (حاجی یوسفی، ۱۳۷۸: ۹۸). از منظری دیگر برای کشور جمهوری اسلامی ایران که مصمم است اقتصاد تک محصولی و مبتنی بر درآمد نفت را متحول نموده و به سمت عدم وابستگی به نفت حرکت کند، موضوع اقتصاد مقاومتی یک راهکار و نقشه راه سازنده است (پیغامی، ۱۳۹۱: ۴). در صورتی که "جهت‌گیری حرکت" به سمت شاخصه‌های مطلوب فرهنگ و مدیریت جهادی مشخص گردد و برنامه تغییر برای رفتن از وضع موجود به سمت مطلوب به طور کلی تدوین شود لازم است که سیستم استقرار یا اجرایی متناسب با چشم‌انداز مطلوب مورد توجه واقع شود. برای این منظور مدیران جهادی می‌توانند در ۳ حوزه □ تناسب فرهنگ با ساختار و فرایندها □ تناسب فرهنگ با استراتژی و تدوین راهبردها و "تناسب فرهنگ با مدیریت منابع انسانی و شایسته‌سالاری" در نظام مدیریتی نقش آفرینی کنند (امیری، ۱۳۹۳). ولی ایران با گذشت بیش از ۳۰ سال از انقلاب اسلامی و انجام انقلاب فرهنگی در دانشگاه‌ها و تأسیس مراکز بزرگ پژوهشی و وجود زمینه‌های کاملاً آماده و مناسب برای انعقاد نطفه‌های نظریه‌پردازی و مطالعات پژوهشی، مطابق نیاز سازمان‌های ایرانی، از داشتن نظریه علمی-کاربردی مدیریت محروم و کار قابل اعتنایی را در برنامه‌های خود به ثبت نرسانده است (حاجی شریف، ۱۳۹۰: ۱۵). برای نهادینه کردن فرهنگ و مدیریت جهادی در جامعه کنونی ما علاوه بر لزوم شناخت دقیق اصول و مبانی آن نیاز به مدیرانی داریم که به صورت پایه‌ای با اصول فرهنگ و مدیریت جهادی آشنا شده و آموزش دیده شده باشند و ابزارها و عناصر مورد نیاز در وجود این مدیران نهادینه و عجزین شده باشد. در این صورت است که می‌توانیم با درصد بالایی از اطمینان از مواهب و دستاوردهای فرهنگ و مدیریت جهادی در کشور برخوردار گردیم. مدیران می‌توانند با مدیریت جهادی منشأ اثرات مهمی در ساختار مدیریتی و اداری کشور گردند (قلی‌پورارکمی، ۱۳۹۲: ۱). با وقوع انقلاب اسلامی کوشش‌های زیادی در جهت تحول در وضعیت توسعه‌نیافتگی ایران صورت پذیرفت. به نظر می‌رسد به‌رغم این تلاش‌ها تغییرات ساختاری در اقتصاد سیاسی ایران با موفقیت همراه نبوده است و خصلت‌های اقتصادی رانتیر^۱ همچنان بر دولت ایران صدق می‌کند. طرح ایده و نظریه اقتصاد مقاومتی به مثابه الگویی از مدیریت جهادی از سوی رهبر انقلاب اسلامی در پاسخ به این حربه اقتصادی مطرح شده است (هزاوئی و زیرکی حیدری، ۱۳۹۳: ۱). همه رهبران بزرگ دنیا آموخته بودند که چگونه خودباوری و بی‌گمانی را پیش از هر کس و

نخست از درون خودشان ببینند و باور کنند (آنتونی رابینز، ۲۰۰۵)^۱. از عبارت فوق درمی یابیم که هرگونه تحول مدیریتی ابتدا باید از درون شکل بگیرد و براساس آنچه در مطالب فوق توضیح دادیم مدیریت جهادی، گونه ای از مدیریت بوده که از بطن و درون هر انسان و نهادی آغاز شده و نیازمند یک تحول درونی است. این مدیریت (جهادی) باید دارای وجه ممیزه مشخصی با مدیریت رایج و متداول در غرب باشد. چنان که پیتر دراگر^۲ می گوید: مشکلات مدیریت همیشه به مشکلات مردم تبدیل می شود (پیتر دراگر، ۱۹۹۱). باید به این نکته توجه نمود که یک مدیر جهادی، مشکلات خود را به هیچ عنوان نباید به مشکلات سازمان یا پیروان تبدیل کند. مدیریت جهادی همان گونه که از نامش پیداست نیازمند حرکتی جهادی در عرصه های مختلف است و این تنها به دست مدیران حل نخواهد شد بلکه با استفاده از راهکارها و استراتژی هایی که مدیران در سطح کلان تعریف کرده و مردم مسئولان همت خود را مصروف عمل به آنها می کنند، به مرحله عمل و پیاده سازی خواهد رسید. قلمرو مدیریت جهادی تنها منوط به قسمت های کلان و اصلی نمی باشد بلکه تمامی ابعاد و زمینه ها را در همه سطوح دربرمی گیرد و در تمامی رده ها قابل اجرا و پیاده سازی است و نیازمند وجود ساختارها و مسائل مربوط به خود می باشد. به این نکته نیز باید توجه داشت که مدیریت جهادی و اقتصاد مقاومتی از مسائل روز بوده و به عنوان یک پدیده اجتماعی در نظر همگان جلوه می کند و یکی از نهادهایی که به خوبی این مسئله و نحوه پیاده سازی آن را نشان می دهد جهاد سازندگی باشد. جهاد سازندگی که نهادی جوشیده از بطن انقلاب اسلامی ایران بود، ارزش های خاص خود را داشت و «مدیریت جهادی» نیز با حفظ چنین ارزش هایی در محیط کار معنی پیدا کرد (قائده علی و عاشوری، ۱۳۹۱: ۱۱). مهم ترین رکن و اساسی ترین سرمایه سازمان جهادی، برخورداری از سرمایه انسانی جهادگر است. بدون این سرمایه، اساساً سازمان و فرهنگ جهادی بی معناست. چنین سرمایه ای که بنا به تعریف باید ایثارگر، مردمی، انعطاف پذیر، پویا، نوآور، خلاق، خودباور، ارزش مدار، ولایت محور و متخصص و متعهد باشد، از بالاترین و مطلوب ترین شاخص های سرمایه انسانی برخوردار است (میر، ۱۳۸۶). ذکر این نکته نیز حایز اهمیت است که مدیریت در سال های پایانی قرن نوزدهم میلادی شکل گرفت، به معنای نبود آن در اعصار پیشین نیست؛ همان گونه که به سادگی می توانیم ببینیم که کشف قدرت جاذبه به وسیله نیوتون به معنای عدم وجود چنین قدرتی قبل از وی نبوده است، منتها از زمانی که نیوتون نتیجه گرفت نیروهایی که اقمار را بر روی مدارات خود نگه می دارند باید با مربع فاصله این اقمار تا مرکز دوران

---

1. Tony Robbins
2. Peter Drucker

نسبت عکس داشته باشند (برنوفسکی، ترجمه شفق، ۱۳۶۷) و این نظریه را به اثبات رساند، از دیدگاه تاریخی آغاز پیدایش نظریه جاذبه محسوب می‌شود (الوانی، ۱۳۹۲: ۵). باید بدانیم که مدیریت در همه اعصار وجود داشته است که در هر دوره متناسب با شرایط روشی خاص و نامی خاص بر آن گذارده می‌شود، که دوران کنونی ما نیازمند یک مدیریت جهادی است. باید توجه داشت که اهمیت استفاده از مدیریت جهادی و اقتصاد مقاومتی فاصله گرفتن از مدیریت با مبانی غربی و تکمیل و تکامل انسان‌ها و تربیت مدیرانی است که تنها به فکر سودآوری و منفعت شخصی نباشند بلکه آن مدیران تربیت انسان‌های توانمند و پویایی اقتصاد را با استفاده از معیارهای اسلامی رقم بزنند. لذا واجب است مدیر چه به عنوان «ملغ» و چه به عنوان «مجری» آن خود از صفات و ویژگی‌های «معنوی» برخوردار باشد تا بتواند از جمله مبانی مدیریت «مدیریت اسلامی»، یا یک «مبنا» از آن قرار بگیرد (افجه، ۱۳۸۸: ۲۱). بر همین اساس و با اذعان به مطالب فوق، مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که چه ارتباطی بین مدیریت جهادی و اقتصاد مقاومتی وجود دارد؟

در این مقاله با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته به جمع‌آوری داده‌ها از مدیران، معاونین و نخبگان وزارت جهاد کشاورزی اقدام شد، و کارهای پیمایشی و میدانی آن حدود یک هفته به طول انجامید (توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه). سپس با استفاده از نرم‌افزارهای مورد نیاز (SPSS و...) به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شد و در پایان پیشنهاداتی راجع به چگونگی انجام کار و بهبود امور در راستای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی ارائه گردید.

۲. ادبیات تحقیق

۲-۱. اقتصاد مقاومتی

در چند سال اخیر، واژه جدید «اقتصاد مقاومتی» به ادبیات اقتصادی کشور اضافه و به فراخور حال و روز اقتصاد کشورمان مورد بحث قرار گرفته است. این واژه اولین بار در دیدار کارآفرینان با مقام معظم رهبری در شهریور سال ۱۳۸۹ ش مطرح شد. در همین دیدار، رهبر معظم انقلاب «اقتصاد مقاومتی» را معنا و مفهومی از کارآفرینی معرفی و برای نیاز اساسی کشور به کارآفرینی نیز دو دلیل «فشار اقتصادی دشمنان» و «آمادگی کشور برای جهش» را معرفی نمودند^۱. برای مفهوم اقتصاد مقاومتی در همین مدت زمان کم، تعاریف متفاوتی ارائه شده که هر کدام از جنبه‌ای به این موضوع نگاه کرده‌اند. در این میان، تعریف جامع و کامل از اقتصاد مقاومتی را خود رهبر فرزانه انقلاب ارائه داده‌اند.

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کارآفرینان سراسر کشور، ۱۶ / ۶ / ۸۹.

ایشان در دیدار با دانشجویان فرمودند: «اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در وضعیت تحریم، در دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید می‌تواند تعیین‌کننده رشد و شکوفایی کشور باشد»^۱. در تعریفی دیگر اقتصاد مقاومتی به معنی تشخیص حوزه‌های فشار و متعاقباً تلاش برای کنترل و بی‌اثر کردن آن تأثیرهاست و در وضعیت آرمانی تبدیل چنین فشارهایی به فرصت است، همچنین برای رسیدن به اقتصاد مقاومتی باید وابستگی‌های خارجی کاهش یابد و بر تولید داخلی کشور و تلاش برای خوداتکایی تأکید گردد. در مفهوم دقیق‌تر، می‌توان از واژه اقتصاد سیاسی مقاومتی^۲ استفاده و برای ارزیابی آن شاخص‌های اقتصاد سیاسی تعریف و استخراج کرد. زیرا این واژه یک مفهوم اقتصاد سیاسی است تا یک مفهوم صرفاً اقتصادی و به دنبال راه‌حل‌های اقتصاد سیاسی است که در عمل و کاربرد بتواند مبتنی بر اقتصاد اسلامی، نه تنها بر بحران‌های ایجادشده در عرصه اقتصاد سیاسی فایز آید، بلکه مسیر اقتصاد را در جهتی قرار دهد که آمادگی و آینده‌نگری لازم نیز ایجاد شده باشد که در پی مقاوم‌سازی، بحران‌زدایی و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود اقتصادی مطرح می‌شود (باغچقی، ۱۳۹۳: ۳). گرچه اقتصاد مقاومتی خود به تنهایی یک برنامه منسجم و همه‌جانبه با ویژگی‌هایی است که به آنها اشاره رفت، اما هدف کاربردی آن‌ها را کامل دولت جمهوری اسلامی ایران از وابستگی به نفت است. اما اتخاذ صرف برنامه‌ای اقتصادی بدون عزم لازم و روحیه بالای مدیران، نمی‌تواند قابل تحقق باشد. به بیانی دیگر، مدیریت یک برنامه یا قانون نوشته شده به اجرای هر چه بهتر و زیباتر آن مفهوم کمک می‌کند. از این‌رو، آنچه در این میان اهمیت دارد اجرای صحیح یک برنامه یا قانون کلی است، هر چند که بدون نقص نوشته شده باشد. برای تحقق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی نیز به مدیریتی صحیح و بایسته نیاز است؛ زیرا عزم بالا و روحیه خودباوری مدیران در این زمینه بهترین ابزار کارآمدی آنان خواهد بود. بر این اساس، علاوه بر لزوم شاخصه‌های علم مدیریت مدرن برای مدیران جوامع امروزی و، به خصوص، سیاست‌های کلی و بنیادین مانند اقتصاد مقاومتی، نوعی روحیه و خودباوری جهادی که ریشه در فرهنگ و سنن عمیق ایرانی-اسلامی این سرزمین دارد، نیز لازم به نظر می‌رسد. بنابراین، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در زمان مناسب طرح و تبیین شد و پس از تصویب مجمع تشخیص مصلحت نظام به تأیید رهبری انقلاب اسلامی رسید و ابلاغ شد. این برنامه نیاز به نوعی مدیریتی خاص داشت که آن هم از سوی رهبر انقلاب اسلامی در اول فروردین ۱۳۹۳ ش مورد اشاره و تبیین قرار گرفت (هزروائی، سیدمرتضی؛ زیرکی حیدری، علی، ۱۳۹۳: ۱۵ و ۱۶). از جمله اشکالات اساسی مدیریت اقتصادی کشور

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان، ۱۶ / ۵ / ۹۱.

نداشتن الگویی برای مدیریت اقتصاد در وضعیت چالش و بحران است. در حال حاضر که با مسئله مهم تحریم همه‌جانبه غرب مواجه هستیم، با وجود تلاش وافر مسئولان، متأسفانه بسیاری از مسائل به چالش تبدیل شده و چالش‌ها نیز فرصت اثرگذاری منفی بر اهداف را پیدا کرده‌اند. سیاست‌های اقتصادی نیز بدون الگویی از پیش تعیین شده به صورتی کاملاً اقتضایی و موردی به کار گرفته می‌شوند و، در مجموع، کارایی لازم را ندارند. لذا فقدان الگوی اقتصاد مقاومتی کاملاً احساس می‌شود. در موضوع اقتصاد مقاومتی تعابیر متنوع و متفاوتی در ادبیات اقتصادی رایج شده است، در حال حاضر با اینکه مقام معظم رهبری اوضاع کنونی را به «گردنه‌ای که از آن عبور خواهیم کرد» تشبیه فرمودند، اما بر داشتن اقتصاد مقاومتی تأکید و اصرار دارند. این مسئله نشان می‌دهد که مدیریت اقتصادی باید سنجیده عمل کند و به ویژه چالش تحریم را به عنوان واقعیتهایی جدی که در تمام سال‌های پس از انقلاب وجود داشته است در برنامه‌ریزی اقتصادی وارد سازد (سیف، ۱۳۹۱: ۶). درخور ذکر است که برنامه مدیریتی مطمح نظر رهبری انقلاب اسلامی، مدیریت جهادی بود که خود ایشان ضمن اشاره‌ای کوتاه، ویژگی آن را این چنین ذکر می‌کنند: «مدیریت جهادی همان کار و تلاش با نیت الهی و مبتنی بر علم و درایت است»^۱.

۳. استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی

الف) بازدارندگی

ب) مقابله

ج) جذب و ترمیم

د) پخش و تضعیف

درخصوص هریک از استراتژی‌های فوق‌الذکر باید متذکر شد که این استراتژی‌ها از راهکارها و خط‌مشی‌های مربوط به خود جهت تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی استفاده می‌کنند، که در ادامه به شرح و بسط هریک از آنها می‌پردازیم:

الف) استراتژی بازدارندگی

۱. توسعه مبادلات پایاپای تجاری،

۲. به کارگیری ظرفیت ایرانیان خارج،

۱. بیانات رهبری در جمع مردم و مسئولان، ۹۳/۱/۱.

۳. استفاده از طلا برای تسویه تجاری،
۴. فعال سازی دیپلماسی اقتصادی،
۵. استفاده از ظرفیت کشورهای بی طرف،
۶. استفاده از شرکت های خصوصی داخلی و خارجی،
۷. بیمه داخلی کشتی های نفتی.

ب) استراتژی مقابله

۱. خودکفایی در محصولات راهبردی،
۲. توانمند سازی بخش خصوصی و فعال سازی ظرفیت های داخلی،
۳. توسعه زیرساخت ها،
۴. حمایت از شرکت های دانش بنیان و پارک های علم و فناوری،
۵. اجرای سیاست های اصل ۴۴،
۶. بهبود فضای کسب و کار.

ج) استراتژی جذب و ترمیم

۱. اصلاح الگوی مصرف خانوار،
۲. اصلاح الگوهای مصرف انرژی،
۳. اصلاح الگوهای کشت و آبیاری،
۴. اصلاح نظام بودجه ریزی عمومی،
۵. اصلاح الگوی مصرف منابع در تولید،
۶. اصلاح نظام اداری و تحقق حکمرانی خوب،
۷. اصلاح الگوی یارانه ها در بودجه عمومی.

د) استراتژی پخش و تضعیف

۱. سهمیه بندی حامل های انرژی،
۲. سهمیه بندی ارز دولتی،
۳. سهمیه بندی مسافرت های خارجی،
۴. سهمیه بندی نهاده های دامی و کشاورزی،

۵. تخصیص سهمیه غذایی به دهک‌های پایین درآمدی،

۶. سهمیه‌بندی منابع یارانه‌ای نظام بانکی،

۷. سهمیه‌بندی منابع یارانه‌ای بودجه عمومی.

شایان ذکر است که هریک از استراتژی‌های فوق به صورت اقتضایی عمل کرده، و در حالت

متناسب به خود، به کار گرفته می‌شود (سیف، ۱۳۹۱: ۱۹ و ۲۰).

۴. اقتصاد مقاومتی یک مکتب اقتصادی برای نظام اسلامی در وضعیت تحریم و پساتحریم

تحریم ابزار تنبیهی است که در سیاست خارجی مورد استفاده قرار می‌گیرد. هدف از تحریم، فشار بر کشور هدف برای تغییر رفتار است. این تغییر رفتار می‌تواند تغییر رفتار سیاسی یا تغییر سیاست‌های اقتصادی باشد. تحریم اقتصادی همواره یکی از ابزارهای فشار و اجبار در پیشبرد اهداف سیاست خارجی کشورها در سطح بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته که البته ایالات متحده آمریکا در این خصوص بیشتر از قدرت‌های دیگر از این حربه استفاده کرده است. اکثر تحریم‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران تا سال ۲۰۰۶ م، به طور یک‌جانبه از طرف آمریکا انجام شده است. می‌توان گفت که با توجه به پابندی مسئولان و ملت ایران به اصول و ارزش‌های انقلاب اسلامی، سیاست‌های خصمانه آمریکا با کشورمان پایانی نخواهد داشت، اما آنچه اهمیت دارد این است که باید در این برهه حساس نیز با تمام توان و ظرفیت در مقابل این سیاست‌های خصمانه ایستادگی و مقاومت کرد. در کنار استفاده از کلیه ظرفیت‌های دیپلماتیک جهت زدودن آثار منفی و کاستن از سختی تحریم‌ها، باید در داخل کشور نیز اقدامات مقابله‌ای (که یکی از استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی است) انجام شود، و همچنین طرح موضوع "اقتصاد مقاومتی" از سوی مقام معظم رهبری (دامت برکاته) از مهم‌ترین اقدامات در این زمینه محسوب می‌شود که مسئولان نظام باید به دور از هرگونه درگیری جناحی و حزبی، از همه توان خود برای جامه عمل پوشاندن به آنها استفاده نموده و مردم نیز باید مسئولان را در این امر، بیش از پیش همراهی نمایند چرا که سربلندی و موفقیت در این مسیر دشوار، نیازمند همدلی و همکاری صمیمانه مسئولان و مردم خواهد بود. همچنین، تحریم نفت ایران فرصت مناسبی است تا بیماری اساسی اقتصاد کشور در وابستگی به درآمد نفتی درمان شود. جایگزین کردن صادرات غیر نفتی و درآمدهای مالیاتی به جای درآمدهای ارزی حاصل از فروش نفت راهبرد مناسبی است که باید در دستور کار مسئولان اقتصادی کشور قرار گیرد. این راهبرد علاوه بر اینکه آسیب‌پذیری کشور را کاهش می‌دهد، خود یک حرکت تهاجمی در جهت افزایش قیمت نفت و ضربه به منافع اقتصادی کشورهای غربی نیز ارزیابی می‌شود. برای افزایش صادرات غیر نفتی روش-

های متعددی نظیر استفاده از جوایز صادراتی یا افزایش نرخ ارز وجود دارد. البته به دلیل اینکه وابستگی به واردات هنوز در ایران درمان نشده است، استفاده از افزایش نرخ ارز گرچه موجب رشد سریع صادرات غیر نفتی می شود (رشد ۳۰ درصد صادرات غیر نفتی در سال ۱۳۹۰) اما به دلیل نارضایتی حاصل از تورم وارداتی، مورد توجه نیست (یوسف زاده، ۱۳۹۴: ۶).

از آنجا که اقتصاد مقاومتی امروزه به عنوان گفتمان غالب اقتصاد ایران تبدیل شده است، بدون شک چنانچه هم در برنامه ریزی های کلان اقتصادی کشور هم در نگاه مسئولان اجرایی، باور به اقتصاد مقاومتی نهادینه شود تحولی شگرف در اقتصاد ایران ایجاد خواهد شد. شاید برای برخی این تصور به وجود آمده باشد که اقتصاد مقاومتی مختص زمانی است که کشور با فشارها و تحریم های ظالمانه غرب روبه روست و حالا که قرار است تحریم ها برداشته شود اهمیت این موضوع کمتر می شود. اما به عقیده کارشناسان و صاحب نظران، اجرای اقتصاد مقاومتی در دوران پساتحریم اهمیت بیشتری خواهد داشت. براساس رهنمودهای مقام معظم رهبری، اقتصاد مقاومتی نگاهی درونزا و بروننگر دارد. بنابراین در دوران کنونی اگر نقاط آسیب پذیری اقتصاد کشور شناسایی و در جهت رفع آنها اقدام شود و برنامه ریزی های اقتصادی با تأکید بر ظرفیت های درونی همراه با جذب بازارهای خارجی برای کالاهای ایرانی باشد، اقتصاد کشورمان به چنان استحکامی دست خواهد یافت که ابزارهای دشمنان نظیر تحریم بر آن تأثیری نخواهد گذاشت (میرلداری و محمدی نشلی، ۱۳۹۴: ۱۲).

۵. ارتباط استراتژی های اقتصاد مقاومتی و سیاست های ابلاغی اقتصاد مقاومتی از سوی

مقام معظم رهبری

آنچه در باب اقتصاد کشور تاکنون روی داده است، جز پیگیری امور معمول و یا اقدامات عجولانه به ظاهر جهادی و بدون مطالعه نبوده است و بدین سبب است که کشور به رغم برخورداری از ارزشمندترین سرمایه ها رشد اقتصادی منفی و صفر درصد را سپری می کند. مدیریت جهادی در امور اقتصادی، بدین سبب، به عنوان یک ضرورت اجرا می بایست مدنظر قرار گیرد که راهی جز این برای کشور باقی نمانده است. پیش زمینه های مدیریت جهادی رعایت اصول اقتصاد مقاومتی است که اخیراً در چارچوب سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی از سوی رهبری معظم انقلاب به دستگاه ها ابلاغ شده و می بایست به تفکیک و دقت هر یک مورد توجه قرار گیرد (حسینی پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۷).

اقتصاد مقاومتی که شکلی از اقتصاد اسلامی است، در سال های اخیر از سوی مقام معظم رهبری به عنوان راه حل اصلی نجات کشور مطرح شده است. ابلاغ سیاست های اقتصاد مقاومتی در ۲۹ بهمن ماه ۱۳۹۲ در ۲۴ بند که ابعاد متعددی دارد، زمینه اجرای آن را در کشور به طور وسیعی فراهم کرد

(دوانی و رضایی، ۱۳۹۳: ۳). در بهمن ماه ۱۳۹۲ مقام رهبری سیاست‌های اقتصاد مقاومتی را ابلاغ نمودند. در این ابلاغیه با هدف تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست ساله، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی با رویکردی جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا ابلاغ گردید و محورهایی مانند فعال‌سازی منابع مالی و سرمایه‌های انسانی و علمی کشور به منظور توسعه کارآفرینی و به حداکثر رساندن مشارکت آحاد جامعه، پیشتازی اقتصاد دانش بنیان، پیاده‌سازی نقشه جامع علمی کشور و ساماندهی نظام ملی نوآور، محور قرار دادن رشد بهره‌وری با تقویت عوامل تولید، توانمندسازی نیروی کار، تقویت رقابت‌پذیری اقتصاد، سهم بری عادلانه عوامل در زنجیره تولید تا مصرف متناسب با نقش آنها در ایجاد ارزش، مدیریت مصرف با تأکید بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف و ترویج مصرف کالاهای داخلی همراه با برنامه‌ریزی برای ارتقاء کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید، اصلاح و تقویت همه‌جانبه نظام مالی کشور با هدف پاسخگویی به نیازهای اقتصاد ملی، برای کلیه محصولات داخلی و ترویج آن بیان شده است (محمودزاده، ۱۳۹۳: ۴). از آنجایی که سیاست‌های ابلاغی مربوط به نهادها، دستگاه‌ها و سازمان‌های اجرایی مختلف بوده، به کارگیری استراتژی‌هایی که در عمل بتواند، هر یک از آنها را پیاده کند، ضروری به نظر می‌رسد. در این راستا متناسب با بندهای ۲۴ گانه سیاست‌های ابلاغی، استراتژی‌های بازدارندگی، مقابله، جذب و ترمیم و پخش و تضعیف تعریف شده و برای هر یک از آنها نیز راهکارهایی معرفی گردید و استراتژی‌های فوق‌الذکر همراه با سیاست‌های ابلاغی یکدیگر را مورد همپوشانی قرار دادند (سیف، ۱۳۹۱: ۱۵). بدین صورت که بندهای ۱۱ و ۱۲ سیاست‌های ابلاغی (توسعه حوزه عمل مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور به منظور انتقال فناوری‌های پیشرفته، گسترش و تسهیل تولید، صادرات کالا و خدمات و تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج، افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد کشور از طریق توسعه پیوندهای راهبردی و گسترش همکاری و مشارکت با کشورهای منطقه و جهان به‌ویژه همسایگان، استفاده از دیپلماسی در جهت حمایت از اهداف اقتصادی، استفاده از ظرفیت‌های سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای جهت استحکام روابط اقتصادی با آنان) راهکارهای بازدارندگی از قبیل توسعه مبادلات پایاپای تجاری، به کارگیری ظرفیت ایرانیان خارج، استفاده از طلا برای تسویه تجاری، فعال‌سازی دیپلماسی اقتصادی، استفاده از ظرفیت کشورهای بی‌طرف و استفاده از شرکت‌های خصوصی داخلی و خارجی مورد شمول قرار داده و ارتباطی تنگاتنگ با یکدیگر دارند. همچنین، بندهای ۲، ۶ و ۷ (پشتتازی اقتصاد دانش بنیان، اولویت دادن به تولید محصولات و خدمات راهبردی، پیاده‌سازی و اجرای نقشه جامع

علمی کشور و ساماندهی نظام ملی نوآوری به منظور ارتقاء جایگاه جهانی کشور و افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش بنیان و دستیابی به رتبه اول اقتصاد دانش بنیان در منطقه، افزایش تولید داخلی نهاده‌ها و کالاهای اساسی (به ویژه در اقلام وارداتی)، ایجاد تنوع در مبادی تأمین کالاهای وارداتی با هدف کاهش وابستگی به کشورهای محدود و خاص، تأمین امنیت غذا و درمان و ایجاد ذخایر راهبردی با تأکید بر افزایش کمی و کیفی تولید [مواد اولیه و کالا] در ارتباط با، راهبردهای استراتژی مقابله که شامل مواردی مانند خودکفایی در محصولات راهبردی، حمایت از شرکت‌های دانش بنیان و پارک‌های علم و فناوری، توانمندسازی بخش خصوصی و فعال‌سازی ظرفیت‌های داخلی، توسعه زیرساخت‌ها و بهبود فضای کسب و کار است، با طرح مسائل راهبردی، اقتصاد دانش بنیان و توسعه زیرساخت‌ها، در عمل می‌تواند به اهداف خود دست یابد.

دانش، زیربنایی‌ترین رکن در اقتصاد مقاومتی است، قرار دادن همه کارها و فعالیت‌ها بر اساس علم است؛ یعنی همه کارها و فعالیت‌ها باید بر بنیان دانش استوار باشد (دانش بنیانی، عنصر اصلی اقتصاد مقاومتی). در اثر ناآگاهی مردم، در طول قرن‌ها قدرت‌های استکباری توانستند سرمایه‌های کشورهای جهان سوم را به غارت ببرند و مردم را دچار فلاکت سازند (اختری، ۱۳۹۵: ۹۵). با نگاهی به بندهای ۱۰ و ۱۵ (حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها و خدمات به تناسب ارزش افزوده و با خالص ارزش افزوده مثبت از طریق تسهیل مقررات و گسترش مشوق‌های لازم، گسترش خدمات تجارت خارجی و ترانزیت و زیرساخت‌های مورد نیاز، تشویق سرمایه‌گذاری خارجی برای صادرات، برنامه‌ریزی تولید ملی متناسب با نیازهای صادراتی، شکل‌دهی بازارهای جدید و تنوع‌بخشی پیوندهای اقتصادی با کشورها به ویژه با کشورهای منطقه، استفاده از سازوکار مبادلات تهاتری برای تسهیل مبادلات در صورت نیاز، ایجاد ثبات رویه و مقررات در مورد صادرات با هدف گسترش پایدار سهم ایران در بازارهای هدف، افزایش ارزش افزوده از طریق تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز، توسعه تولید کالاهای دارای بازدهی بهینه (بر اساس شاخص شدت مصرف انرژی) و بالا بردن صادرات برق، محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های نفتی با تأکید بر برداشت صیانتی از منابع) متوجه رابطه با استراتژی پخش و تضعیف و راهکارهای آن یعنی سهمیه‌بندی حامل‌های انرژی، سهمیه‌بندی ارز دولتی، سهمیه‌بندی مسافرت‌های خارجی، تخصیص سهمیه غذایی به دهک‌های پایین درآمدی، سهمیه‌بندی منابع یارانه‌ای نظام بانکی و سهمیه‌بندی منابع یارانه‌ای بودجه عمومی می‌شویم، که تولید کالاهای دارای بازدهی بهینه (بر اساس شاخص شدت مصرف انرژی) اشاره به سهمیه‌بندی حامل‌های انرژی دارد و حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها و خدمات به تناسب ارزش افزوده و با

خالص ارزآوری مثبت، نقشی مؤثر در سهمیه‌بندی ارز دولتی و تخصیص بهینه مقدار ارز، برای مسافرت‌های خارجی ایفا می‌کند. همچنین، با نگاهی به بندهای ۴، ۸ و ۱۶ از سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی (مدیریت مصرف با تأکید بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف و ترویج مصرف کالاهای داخلی همراه با برنامه‌ریزی برای ارتقاء کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید، استفاده از ظرفیت اجرای هدفمندسازی یارانه‌ها در جهت افزایش تولید، اشتغال و بهره‌وری، کاهش شدت انرژی و ارتقاء شاخص‌های عدالت اجتماعی، صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی کشور با تأکید بر تحول اساسی در ساختارها، منطقی‌سازی اندازه دولت و حذف دستگاه‌های موازی و غیرضرور و هزینه‌های زاید) که بحث از هدفمندی یارانه‌ها، اصلاح الگوی مصرف و منطقی‌سازی اندازه دولت را به میان آورده، استراتژی جذب و ترمیم را دربرمی‌گیرد و اولویت‌های این استراتژی از قبیل اصلاح الگوی مصرف، هدفمندسازی یارانه‌ها، اصلاح نظام اداری و تحقق حکمرانی خوب را که از مبانی بندهای ۳ گانه فوق می‌باشد، شامل می‌شود. از منظر دیگر، اقتصاد کلاسیک در مبانی تئوریک خود مشوق افزایش مصرف است و علوم اقتصادی ثابت کرده است که با افزایش مصرف در بلندمدت، تولید و رشد اقتصادی نه تنها افزایش نمی‌یابد، بلکه روند کاهشی خواهد داشت. حال در کنار اصلاح و کنترل قیمت‌ها (برگرفته از سیاست‌های ابلاغی) و با تکیه بر مبانی اعتقادی دولت اسلامی و مردم مؤمن، می‌توان روند اصلاح الگوی مصرف در جامعه ایرانی را برای رسیدن به قله‌های رشد و شکوفایی اقتصادی تسریع کرد. صرفه‌جویی و احتراز از اسراف و تبذیر، ریشه در اعتقادات اسلامی و ایرانی دارد و با کار کارشناسی جامعه‌شناختی اقتصادی، می‌توان راهکارهای عملیاتی استراتژی جذب و ترمیم را برای دولت، بنگاه‌های اقتصادی و خانوارها استخراج نمود (کشاورزبان پیوستی، ۱۳۸۸: ۴).

۶. مدیریت جهادی

در تعریف کلمه جهاد باید گفت که جهاد از ماده «ج ه د» است که جهد [به فتح] به معنای شقت و به قولی مبالغه و جهد [به ضم] به معنای طاقت (روحی و فیاض‌بخش، ۱۳۹۲) یا تلاش فراوان (راغب، ۱۳۸۷: ۶۲) و، به طور کلی، به نوعی واداشتن بدان‌چه بر آن دشوار و سخت باشد، اطلاق شده است (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۲۴۷/۴). علامه طباطبایی در ذیل آیه «وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ» (سوره عنکبوت، آیه ۶) مجاهده و جهاد را مبالغه در جهد، معنا کرده و جهد نیز به معنای به کار بستن طاقت و قدرت است، یعنی به کار بستن نهایت درجه قدرت و طاقت (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۶، ۱۵۲).

از دیدگاه امام‌خامنه‌ای (دامت برکاته)، جهاد، آن عرضِ عریض و آن عملِ شامل و عام و نافعِ تمام

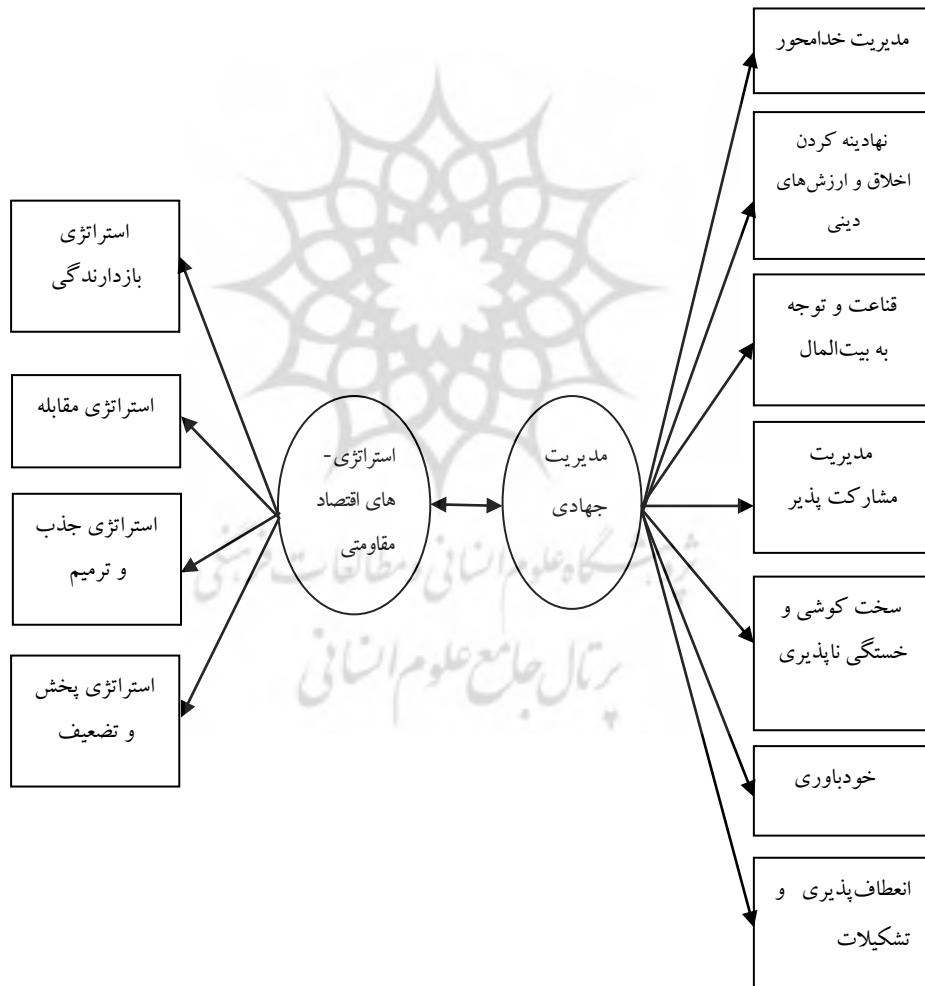
نشدنی است که در انواع و اشکال مختلف تحقق پیدا می کند. از نظر ایشان، معیار جهاد، همان چیزی است که امروز در زبان فارسی در کلمه «مبارزه» وجود دارد. به عنوان مثال می گویند نویسنده مبارز، نویسنده غیرمبارز، عالم مبارز، عالم غیرمبارز، دانشجوی مبارز و طلبه مبارز، دانشجوی غیرمبارز و طلبه غیرمبارز، جامعه مبارز و جامعه غیرمبارز، پس جهاد، یعنی «مبارزه». از طرفی این مبارزه را متقوم بر ارکانی می دانند که وجودشان باعث شکل گیری جهاد می شود. این ارکان عبارتند از: اول اینکه در آن جدّ و جهد و تلاش و تحرک باشد. دوم، در مقابلش دشمنی باشد. مبارزه، در آنجا که دشمن نیست معنا ندارد (۱۳۷۳/۶/۲۰).

از تعاریف فوق درمی یابیم که، بدون تردید، اسلام به مسئله حکومت (مدیریت) به عنوان یک هدف نمی نگرد، بلکه آن را وسیله ای برای تحقق بخشیدن به اهداف عالی دین می شمارد. در یک بررسی کلی ۴ هدف عمده بیش از همه جلب توجه می کند که نه تنها حکومت (مدیریت) اسلامی، بلکه مدیریت هایی که از آن نشئت می گیرد نیز باید در مسیر این چهار هدف گام بردارند: ۱. آگاهی بخشیدن به انسان ها ۲. تربیت معنوی و احیای ارزش های اخلاقی ۳. اقامه قسط و عدل به صورت خود جوش و برخاسته از متن جامعه ۴. آزادی انسان ها از زنجیرهای اسارت (مکارم شیرازی، ۱۳۷۶: ۱۴). شیخ صدوق به نقل از امیرالمؤمنین چنین بیان می کند: «مدیریت جامعه اسلامی آن نیست که بهترین خوراک ها و لباس ها و امکانات را داشته باشد بلکه مدیر جامعه اسلامی کسی است که در سختی ها و مشکلات همراه مردم باشد و حتی در پایین ترین سطح جامعه باشد». به تعبیری می توان گفت که این بیان حضرت علی (ع)، اهمیت و ضرورت سبک مدیریت اسلامی را تبیین می کند. مقام معظم رهبری در بیانات خود در دیدار با اعضای شورای شهر و شهرداری تهران در سال ۱۳۹۲ در تعریف مدیریت جهادی چنین بیان کردند: "مدیریت جهادی یعنی کار، تلاش، با خدا حساب کردن، به علم تکیه کردن، به درایت و تدبیر تکیه کردن". ایشان ۳ ویژگی مهم مدیریت جهادی را خدمت به مردم، نیت خدایی (خلوص) و تکیه بر علم برمی شمارند (الوانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۸). البته تعاریف دیگری نیز در باب مدیریت جهادی بیان شده است که در ادامه به چند مورد اشاره می کنیم:

«علم و هنر رهبری و کنترل فعالیت های دسته جمعی، مبتنی بر مبارزه نه صرفاً در عرصه نظامی بلکه در تمامی عرصه های علمی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیره جهت نیل به اهداف راهبردی و کلان یک سامانه و رفع موانعی که در رسیدن به آن وجود دارد» (کوشکی، ۱۳۹۳). «مدیریت جهادی همان مدیریت اسلامی به صورت تام و کامل است که رسالت آن تغییر مبانی مدیریت غربی و جایگزینی مبانی اسلامی است» (رحمانی، ۱۳۸۷).

«مدیریت جهادی مبتنی بر فرمول‌ها و قوانین مطرح در دانش مدیریت و نظام ارزشی اسلام است. به عبارتی دانش و هنر به کارگیری منابع انسانی برای دستیابی به اهداف سازمان به شیوه مطلوب مبتنی بر نظام ارزشی اسلام» (مرتضوی و عراقی، ۱۳۸۷).

۷. مدل مفهومی پژوهش

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

مأخذ: حسینی‌پور و همکاران (۱۳۹۳)؛ سیف، اله‌مراد (۱۳۹۱) و موحد، خسرو (۱۳۸۶). تبیین ویژگی‌های مدیریت جهادی.

۸. سؤالات پژوهش

۸-۱. سؤال اصلی

– ابعاد مدیریت جهادی و استراتژی های اقتصاد مقاومتی چه ارتباطی با یکدیگر می توانند داشته باشند؟

۸-۲. سؤالات فرعی

- مدیریت خدامحوری و استراتژی های اقتصاد مقاومتی چه ارتباطی با یکدیگر می توانند داشته باشند؟
- نهادینه کردن اخلاق و ارزش های دینی و استراتژی های اقتصاد مقاومتی چه ارتباطی با یکدیگر می تواند داشته باشند؟
- قناعت و توجه به بیت المال و استراتژی های اقتصاد مقاومتی چه ارتباطی با یکدیگر می توانند داشته باشند؟
- مدیریت مشارکت پذیر و استراتژی های اقتصاد مقاومتی چه ارتباطی با یکدیگر می توانند داشته باشند؟
- سختکوشی و خستگی ناپذیری و استراتژی های اقتصاد مقاومتی چه ارتباطی با یکدیگر می توانند داشته باشند؟
- خودباوری و استراتژی های اقتصاد مقاومتی چه ارتباطی با یکدیگر می توانند داشته باشند؟
- انعطاف پذیری و تشکیلات و استراتژی های اقتصاد مقاومتی چه ارتباطی با یکدیگر می توانند داشته باشند؟

۹. روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با هدف بررسی ارتباط بین مدیریت جهادی و اقتصاد مقاومتی به روش توصیفی-پیمایشی انجام شد، جامعه آماری پژوهش حاضر را کلیه مدیران، معاونان و نخبگان اقتصادی وزارت جهاد و کشاورزی که بالغ بر ۷۵ نفر بودند که با استفاده از نمونه گیری به سبک سرشماری تمامی جامعه آماری به دلیل محدود بودن به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند و پرسشنامه محقق ساخته مدیریت جهادی و اقتصاد مقاومتی در اختیار آنها قرار داده شد. روایی پرسشنامه ها به تأیید اساتید راهنما و مشاور و، همچنین، صاحب نظران این حوزه مطالعاتی رسید و پایایی آن نیز با استفاده از اجرای مقدماتی بر روی ۳۰ نفر از نمونه آمار محاسبه شد که عدد آلفای گرونباخ ۰/۹۳ به دست آمد که نشان از همبستگی بالای درونی بین گویه هاست. در پایان، تجزیه و تحلیل داده با استفاده از روش های آمار توصیفی از جمله میانگین، انحراف معیار و جداول و روش های آمار استنباطی ضریب همبستگی پیرسون، رگرسیون چند متغیره و تحلیل مسیر استفاده شد. شایان ذکر است که نرمال بودن داده ها قبل از اجرای آزمون آماری با استفاده از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف بررسی و مورد تأیید واقع شد.

۱۰. یافته‌ها

اقتصاد مقاومتی دارای دو دسته استراتژی‌های بلندمدت و کوتاه‌مدت است. استراتژی‌های بلندمدت، متصور اقتصادی هستند که هم تعامل پویا با دنیای خارج و هم توانایی مقاومت در برابر تهدیدات خارجی را دارد، که چنین اقتصادی دارای قدرت انعطاف‌پذیری زیاد نسبت به شوک‌ها و تکانه‌های وارد شده می‌باشد. جهت دستیابی به اقتصاد مقاومتی در بلندمدت می‌بایست برنامه‌ریزی‌های بلندمدت نیز انجام پذیرد تا اهداف تعیین شده محقق گردد. اما در آن سر طیف، اقتصاد مقاومتی کوتاه‌مدت، در حقیقت، برای عبور از وضعیت بحرانی است. همچنین نتایجی که از تحقیقات مختلف به دست آمده نشان‌دهنده این حقیقت است که به‌کارگیری اقتصاد مقاومتی در کوتاه‌مدت و یا بلندمدت در مقابل یکدیگر و در تضاد با یکدیگر نمی‌باشند. استراتژی‌هایی که در بلندمدت به کار گرفته می‌شوند، مبین شباهتی زیاد به اقتصادی پیشرفته و سالم است و وجه تمایز آن این است که خطرات و موانعی را که عاملی تهدیدکننده از سوی دولت‌های خارجی می‌باشند، همواره مورد توجه قرار می‌دهد. البته استراتژی‌های کوتاه‌مدت نیز مؤلفه‌ها و ابعاد یک اقتصاد توسعه‌یافته همانند عدم وابستگی به نفت، تنوع صادرات، تأمین امنیت اقتصادی و... را مدنظر قرار می‌دهد. با این وجود برای گذر از وضعیت بحرانی در کوتاه‌مدت، ممکن است سیاست‌ها و خط‌مشی‌هایی مورد توجه قرار گیرد که در بلندمدت توضیه نمی‌شود و یا قابل اجرا نیستند و در این حالت خاص می‌بایست به کمک‌های دولت همانند پرداخت یارانه، وام کوتاه‌مدت و جز آن متوسل شد.

شایان ذکر است که مأخذ داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته بوده که در ۳۳ گویه‌ای که طراحی شده بود، توسط مدیران، معاونین و نخبگان وزارت جهاد کشاورزی به دست آمدند. قبل از تحلیل داده‌ها، به بررسی نرمال بودن آنها پرداخته می‌شود.

جدول ۱. آزمون کولموگروف-اسمیرنوف

اقتصاد مقاومتی	اعتناپذیری	خودباوری	سخت‌وختی و خستگی‌ناپذیری	مدیریت مشارکت‌پذیر	قناعت و توجه به بیت‌المال	هدایت‌پذیری - اخلاق و ارزش‌های دینی	مدیریت خدامحوری	ایجاد مدیریت جهادی و اقتصاد مقاومتی	شاخص آماری
۰/۶۳۹	۱/۰۰	۰/۴۵۶	۰/۸۲۲	/۸۲۲	۱/۱۸	۰/۸۲۲	۱/۶۴	Z	
۰/۸۰۹	۰/۲۶۶	۰/۹۵۸	۰/۵۰۹	۰/۵۰۹	۰/۱۲۰	۰/۵۰۹	۰/۰۹	P	
۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۵	سطح معنا	

مأخذ: محاسبات تحقیق

با توجه به نتایج جدول (۱) و سطوح معناداری به دست آمده که بزرگ تر از ۰/۰۵ است، داده های تمام متغیرها نرمال است و برای آزمون هر یک از متغیرها می توان از آزمون های پارامتریک استفاده کرد.

۱.۱. اثر هم خطی چندگانه

یکی از مفروضات رگرسیون نبود اثر هم خطی بین متغیرهای مستقل است. شاخص های تحمل واریانس و تورم واریانس این فرضیات را چک می کنند. در Spss این گزینه ها با نام تلورانس و VIF تعریف شده اند. مقدار شاخص تلورانس بین صفر و یک است. به ازای هر متغیر مستقل یک مقدار برای این شاخص وجود دارد، اگر مقدار این شاخص به یک نزدیک باشد نشان از این است که این متغیر با بقیه متغیرهای مستقل اثر هم خطی ندارد و اگر به صفر نزدیک باشد عکس این حالت را نشان می دهد. همچنین، شاخص VIF نیز در صورتی نشان از تأیید عدم وجود اثر هم خطی بین متغیرهای مستقل را نشان می دهد که مقداری کمتر از ۲ اختیار کند.

جدول ۲. شاخص تحمل واریانس و عامل تورم واریانس

شاخص های هم خطی چندگانه		
VIF	تلورانس	متغیرهای پیش بین
۱/۹۵	۰/۵۱	مدیریت خدامحوری
۱/۷۴	۰/۵۷	نهادینه کردن اخلاق و ارزش های دینی
۱/۷۲	۰/۵۷	قناعت و توجه به بیت المال
۱/۶۰	۰/۶۲	مدیریت مشارکت پذیر
۱/۹۴	۰/۵۱	سخت کوشی و خستگی ناپذیری
۱/۵۵	۰/۶۴	خودباوری
۱/۸۸	۰/۴۱	انعطاف پذیری

مأخذ: محاسبات تحقیق

همان طور که مشاهده می شود تمامی اعداد نشان دهنده نبود اثر هم خطی شدید بین متغیرهای پیش - بین می باشد.

۱.۲. استقلال خطاها

از دیگر مفروضات رگرسیون استقلال خطاهاست که باید فرض وجود همبستگی بین خطاها رد شود. برای چک کردن این فرض می توان از آماره دوربین واتسون استفاده کرد. برای تأیید این فرض لازم

است که مقدار این آماره در بازه ۱/۵ تا ۲/۵ قرار داشته باشد. در این پژوهش این آماره برابر با ۱/۹۰ شده است که حاکی از صادق بودن این پیش فرض است. پس از بررسی پیش فرض‌های رگرسیون می-توان به سؤال این پژوهش که آیا مدیریت جهادی و ابعاد آن با استراتژی‌های اقتصاد متفاوتی ارتباط معنی داری دارند، پاسخ داد.

جدول ۳. ماتریس همبستگی متغیرهای پژوهش

اقتصاد مقاومتی	مدیریت خدامحوری	نهادینه کردن اخلاق و ارزش‌های دینی	قناعت و توجه به بیت المال	مدیریت مشارکت پذیر	سخت کوشی و خستگی ناپذیری	خودباوری	انعطاف پذیری و تشکیلات
۱							
مدیریت خدامحوری	۰/۳۹۲						
نهادینه کردن اخلاق	۰/۴۰۸	۰/۴۳۱					
قناعت و توجه به بیت المال	۰/۴۰۲	۰/۵۱۹	۰/۵۲۵				
مدیریت مشارکت پذیر	۰/۳۰۶	۰/۴۵۳	۰/۴۰۵	۰/۴۳۵			
سختکوشی و خستگی ناپذیری	۰/۵۵۴	۰/۴۷۳	۰/۴۲۷	۰/۳۸۰	۰/۵۳۰		
خودباوری	۰/۳۵۸	۰/۲۰۹	۰/۴۳۵	۰/۱۷۲	۰/۳۱۶	۰/۴۱۰	
انعطاف پذیری	۰/۴۰۹	۰/۶۱۲	۰/۴۵۶	۰/۴۴۷	۰/۴۲۳	۰/۴۸۸	۱

مأخذ: محاسبات تحقیق

اولین آزمون، آزمون مدل کلی است. پس اگر حداقل یکی از متغیرهای مستقل تحقیق روی متغیر وابسته تأثیر معنادار داشته باشد مدل پژوهشگر تأیید می‌گردد. فرض صفر و خلاف به صورت زیر است:

$$\begin{cases} H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_5 = 0 \\ H_1 : \beta_i \neq 0 \quad \forall \text{ one } i \text{ for } i = 1, 2, 3, 4, 5 \end{cases} \quad (1)$$

جدول ۴. نتایج رگرسیون متغیرهای مستقل (ابعاد مدیریت جهادی)

مدل	مجموع مجذورات	df	میانگین مجذورات	F	R	R ²	R ² _{adj}	Sig
رگرسیون	۱۳۹۸/۳۴	۷	۱۹۹/۷۶	۶/۰۵	۰/۶۲۲	۰/۳۸۷	۰/۳۲۴	۰/۰۰۰
باقیمانده	۲۲۱۰/۳۲	۶۷	۳۲/۹۹					
کل	۳۶۰۸/۶۶	۷۴						

مأخذ: محاسبات تحقیق

همان طور که در جدول مشاهده می شود مقدار sig کمتر از ۰/۰۵ شده است و نشان از معنی دار بودن مدل رگرسیون می باشد، یعنی حداقل یکی از متغیرهای پیش بینی شده بر متغیر ملاک تأثیر معنادار دارد. شاخص R^2 (ضریب تعیین چندگانه) مشخص می کند که چند درصد از تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل تبیین می شوند. به عبارت دیگر، متغیرهای مستقل چند درصد توانایی پیش بینی متغیر وابسته را دارند. در این پژوهش مقدار R^2 برابر ۰/۳۸۷ شده است به این معنا که ابعاد مدیریت جهادی ۳۸/۷ درصد توانایی اقتصاد مقاومتی و ۶۱/۳ درصد باقیمانده مربوط به خطای پیش بینی است. شاخص R^2_{adj} (ضریب تعیین تصحیح شده) پیش بینی متغیر وابسته را توسط متغیرهای مستقل در جامعه بررسی می کند، با کمی تعدیل، نمونه را به تمام جامعه بسط می دهد. مقدار این ضریب در این پژوهش ۰/۳۲۴ شده است. به عبارت دیگر عوامل ابعاد مدیریت جهادی ۳۲/۴ درصد توانایی پیش بینی اقتصاد مقاومتی را دارد. با توجه به معنادار بودن کل مدل اکنون باید بررسی کرد که کدام یکی از ضرایب صفر نیست و یا به عبارت دیگر کدام متغیر یا متغیرها تأثیر معنادار در مدل دارند. به این منظور از آزمون t استفاده می شود.

جدول ۵. ضرایب استاندارد، غیراستاندارد و آماره تی متغیرهای وارد شده در معادله رگرسیون

متغیر پیش بین	ضرایب رگرسیون		T آماره	Sig	سطح معناداری
	استاندارد نشده	استاندارد شده			
مقدار ثابت	۱۶/۴۹		۶/۱۴	۰/۰۰۱	۰/۰۵
مدیریت خدماتحوری	۰/۳۷۱	۰/۱۲۵	۰/۹۳۴	۰/۳۵۴	۰/۰۵
نهادینه کردن اخلاق	۱/۲۰	۰/۴۲۳	۳/۱۶	۰/۰۰۲	۰/۰۵
قناعت و توجه به بیت المال	۰/۴۹۸	۰/۱۸۹	۱/۵۳	۰/۱۳۷	۰/۰۵
مدیریت مشارکت پذیر	-۰/۳۴۲	-۰/۱۱۱	-۰/۹۱۲	۰/۳۶۵	۰/۰۵
سخت کوشی و خستگی ناپذیری	۱/۳۵	۰/۴۳۷	۳/۲۷	۰/۰۰۲	۰/۰۵
خودباوری	۰/۶۴۲	۰/۱۶۴	۱/۳۷	۰/۱۷۳	۰/۰۵
انعطاف پذیری	-۰/۳۰۰	-۰/۰۹۵	-۰/۶۴۱	۰/۵۲۴	۰/۰۵

مأخذ: محاسبات تحقیق

همان طور که جدول (۵) نشان می دهد ابعاد "نهادینه کردن اخلاق و ارزش های دینی" و "سخت-کوشی و خستگی ناپذیری" با $B = 1/25$ و $B = 1/35$ در پیش بینی اقتصاد مقاومتی در سطح ۵ درصد تأثیر معنادار دارند و مثبت بودن این دو ضریب نشان دهنده این است که با افزایش این عوامل، میزان موفقیت

اقتصاد مقاومتی نیز افزایش می‌یابد. در نهایت معادله استاندارد رگرسیون را باید با متغیرهایی در نظر گرفت که تأثیر معناداری بر مدل دارند. متغیرهایی که تأثیر معنادار بر مدل ندارند از معادله رگرسیون حذف می‌شود.

۱۳. نتیجه‌گیری

در این مقاله هدف برقراری ارتباط بین مؤلفه‌های مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی بود که از میان مؤلفه‌های یادشده (مدیریت خدامحور، نهادینه کردن اخلاق، قناعت و توجه به بیت‌المال، مدیریت مشارکت‌پذیر، سختکوشی و خستگی‌ناپذیری، خودباوری و انعطاف‌پذیری) به دو مقوله نهادینه کردن اخلاق و ارزش‌های دینی و سخت‌کوشی و خستگی‌ناپذیری باید توجه ویژه‌ای مبذول داشت. چنانچه در تعاریفات گذشته آورده‌ایم یکی از تعاریف جهاد، به معنای کار سخت کوشانه همراه با خستگی‌ناپذیری بود که متناسب با مقتضیات روز و مدیریت مناسب با اوضاع کشور باید این سختکوشی در ضمن توجه به مسائل اخلاقی از قبیل رعایت حق نیروی کار، توجه به بعد معنوی منابع انسانی و... مورد استفاده قرار گیرد. از آنجایی که مدیر جهادی دارای انگیزه و وجدان الهی است، اراده‌ای قوی در رفع مشکلات دارد و با اخلاق نیکو، انتقادپذیری، پرهیز از تجملات و... توجه ویژه به نهادینه کردن اخلاق و ارزش‌های دینی در محیط کار داشته و همواره خود را پیش‌تاز در حل مسائل جامعه، سازمان و افراد دانسته و در این راه با سخت‌کوشی هر چه تمام‌تر قدم برمی‌دارد.

اقتصاد مقاومتی حرکتی خشک و غیر قابل انعطاف نیست بلکه حرکتی پویا و روبه‌جلو بوده و با استفاده از راهکارهای تعریف‌شده در دوره‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت به اهداف خود دست می‌یابد و با استفاده از پیشنهادات زیر می‌تواند تحقق اهداف را تسهیل کند:

۱. برنامه‌ریزان و صاحب‌نظران، با توجه به موانع و مشکلات مطرح شده، اقدام به برنامه‌ریزی‌های منسجم و هماهنگ در حوزه‌های مدیریت جهادی و اقتصاد مقاومتی نمایند؛
۲. اصل شایسته‌سالاری را رعایت و با جذب نیروی انسانی متخصص و متعهد در راستای پیشبرد اهداف اقدام نمایند؛
۳. کار گروهی ویژه جهت بررسی نیازها و زیرساخت‌ها در راستای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی تشکیل دهند.

در پایان باید خاطرنشان کرد که اقتصاد مقاومتی مبحثی جدای از ریاضت اقتصادی حاکم بر نظام غرب بوده و راهکار آن مشارکت حداکثری مردم در امور اقتصادی است که در نهایت تأمین معیشت مردم و بهبود سطح رفاه جامعه را به عنوان هدف خود در نظر دارد. در بررسی های انجام شده، رویکردهای اقتصادی شرایط اقتصاد ایران برای گذار از تحریم های خارجی و موانع خود ساخته داخلی نیازمند یک اقتصاد مقاومتی است در این اقتصاد همان طوری که از تئورسین اقتصاد مقاومتی برمی آید کاهش ریخت و پاش ها و جلوگیری از اشرافی گری و افزایش بهره وری به عنوان یک راهبرد مطرح است. راهبرد اقتصاد مقاومتی به دنبال ریاضت دادن مردم نیست بلکه در پی جلوگیری از بحران های خارجی و تشدید عوامل داخلی است. اقتصاد مقاومتی به دنبال رفع گلوگاه های رانت خیز و رانت پرور است و در این راستا اتکای اصلی آن به اقتصاد مردم نهاد از طریق مشارکت مردم در فضای اقتصادی است.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

آرش، مجید و محمدمهدی فردحسینی (۱۳۹۴). "بررسی سبک مدیریت جهادی و سایر سبک های مدیریتی". اولین کنفرانس بین المللی نقش مدیریت انقلاب اسلامی در هندسه قدرت نظام جهانی (مدیریت، سیاست، اقتصاد، فرهنگ، امنیت، حسابداری). تهران: دبیرخانه دائمی کنفرانس بین المللی حماسه سیاسی و حماسه اقتصادی.

اختری، عباسعلی (۱۳۹۵). *اقتصاد مقاومتی: زمینه ها - راهکارها*. تهران: انتشارات امیرکبیر.

افجه ای، سیدعلی اکبر (۱۳۸۸). *مدیریت اسلامی*. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی (دانشگاه علامه طباطبائی «ره»).

الوانی، سیدمهدی (۱۳۹۲). *مدیریت عمومی*. تهران: نشر نی. چاپ ۵۰.

الوانی، سیدمهدی؛ دانائی فرد، حسن و آذر، عادل (۱۳۹۴). *روش شناسی پژوهش کمی (و کیفی) در مدیریت: رویکردی جامع*. تهران: نشر صفار.

الوانی، سیدمهدی؛ اصغرزاده رومیانی، حسین علی؛ قربانی زاده، وجهاله (۱۳۹۴). "تحلیل محتوای متون سبک مدیریت جهادی". *فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی*. سال دهم. شماره ۲. صص ۲۵۰-۲۱۹.

امیری، ندا (۱۳۹۳). *نقش مدیران جهادی در ترویج و توسعه فرهنگ و مدیریت جهادی*. منتشر شده در سومین همایش ملی سالیانه علوم مدیریت نوین در سال ۱۳۹۳.

باغچقی، رامین (۱۳۹۳). *اقتصاد مقاومتی سرمایه گذاری نیروی انسانی ضرورت تشکیل انجمن خبرگی و*

- مدیریت دانش. کنفرانس ملی بهینه‌سازی مصرف انرژی در علوم و مهندسی.
- باقری، خسرو و آل‌حسینی، فرشته (۱۳۸۵). "وجوه فراموش شده دانائی در عصر اطلاعات". فصلنامه مطالعات تربیتی و روانشناسی. سال پنجم. شماره ۲۶. صص ۲۳-۴۰.
- برونوفسکی، ژاکوب (۱۹۸۸). *عروج انسان*. ترجمه سیاوش شفق (۱۳۶۷). تهران: انتشارات نشر کاوش.
- بیانات مقام معظم رهبری در طی دیدار با اعضای شهرداری و شورای شهر تهران (۱۳۹۲/۱۰/۲۳).
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله العالی). تاریخ مراجعه به سایت مرداد ۹۵. دریافت ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی. وبسایت حفظ و نشر آثار رهبری.
- حاجی شریف، محمود (۱۳۹۰). *مدل مدیریت اسلامی- ایرانی (بومی)، الگویی جامع برای پژوهش و نظریه-پردازی در مدیریت بومی*. تهران: انتشارات آوای دانش گستر با همکاری شرکت سیمان سپاهان.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد (۱۳۸۹). *دولت نفت و توسعه اقتصادی در ایران*. تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- حسینی‌پور، محمدرضا؛ روحی میرحسینی، معصومه؛ عربزاده چاکینی، حسین (۱۳۹۳). *فرهنگ و مدیریت جهادی، کلید تحقق اقتصاد مقاومتی*. منتشر شده در همایش بین‌المللی مدیریت در سال ۱۳۹۳.
- خامنه‌ای، سیدعلی (مدظله العالی). "بیانات ایشان در ۲۰ شهریور ۷۳".
- خامنه‌ای، سیدعلی (مدظله العالی) (۱۳۹۰/۱/۱). "بیانات ایشان در حرم مطهر رضوی".
- دراکر، پیتر اف و جوزف، ای ماچیارلو (۱۹۹۱). *دراکر و شش دهه اندیشه‌های مدیریتی*. ترجمه سیدرضا افتخاری (۱۳۸۸). مشهد: انتشارات مرندیز.
- دفتر حفظ و نشر آثار امام خامنه‌ای (مدظله العالی) (۱۳۹۲). *کلیدواژه مدیریت جهادی*.
<http://farsikhamenei.ir/news-content?id=24963>
- رایینز، آنتونی (۲۰۰۵). *راز موفقیت*. ترجمه مسعود شیرازیان و جواد کلوئی (۱۳۸۷). تهران: انتشارات نسل نو اندیش.
- راغب اصفهانی (۱۳۸۷). *کرانه سعادت: بحثی مبسوط در ارکان اخلاق اسلامی*. ترجمه سیدمهدی شمس‌الدین. قم: انتشارات نبوی.
- رحمانی، مریم (۱۳۸۷). *مجموعه مقالات همایش‌های مدیریت جهادی*. تهران: وزارت جهاد کشاورزی. دفتر نمایندگی ولی فقیه.
- رضایی دوانی، مجید و رضایی، مرتضی (۱۳۹۳). "اقتصاد مقاومتی و صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی کشور (بند ۱۶ سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی)". *فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی*. شماره ۶. صص ۱۶۸-۱۳۵.
- سرمند، زهره؛ بازرگان، عباس؛ حجازی، الهه (۱۳۸۰). *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: انتشارات نشر آگاه. چاپ ۲۴.
- سلطانی، محمدرضا (۱۳۹۳). "مدیریت جهادی، چالش‌ها و الزامات". *مجله مدیریت، مدیریت اسلامی*. سال ۲۲. شماره ۲. صص ۴۰-۹.

سیف، اله مراد (۱۳۹۱). "الگوی پیشنهادی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران (مبتنی بر دیدگاه مقام معظم رهبری)". فصلنامه آفاق امنیت. سال ۵. شماره ۱۶. صص ۲۲-۵.

شمشیری، محمدرضا (۱۳۹۴). بازتاب فرهنگ جهادی و اقتصاد مقاومتی بر مدیریت جهادی. دومین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد، مدیریت و فرهنگ ایرانی اسلامی. اردبیل: مؤسسه پیشگامان فرهیختگان فرهنگ و اندیشه ولیعصر، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان اردبیل.

طباطبائی، محمدحسین (۱۳۸۷). اسلام انسان معاصر (جلد دوم بررسی‌های اسلامی). تهران: انتشارات دانشنامه رشد.

عاشوری، مهدی و قائدعلی، حمیدرضا (۱۳۹۳). "مدیریت جهادی شیوه‌ای تحقق‌یافته از مدیریت اسلامی (مطالعه موردی جهاد سازندگی در دهه نخستین انقلاب اسلامی ایران)". فصلنامه علوم اجتماعی، مهندسی فرهنگی. سال ۹. شماره ۸۲.

عزتی، کیوان (۱۳۹۳/۳/۲۷). واکاوی مفهوم مدیریت جهادی. پایگاه اینترنتی حرف آخر.

قائدعلی، حمیدرضا و شرف‌جوادی، محمدحسین (۱۳۹۱). "فرهنگ سازمانی حاصل از مدیریت جهادی (مطالعه موردی جهاد سازندگی در دفاع مقدس)". فصلنامه علوم اجتماعی، مهندسی فرهنگی. سال ۸. شماره ۷۹. صص ۶۲-۷۸.

قلی‌پور ارکمی، علی (۱۳۹۴). گذر از آهنگ اقتصاد مقاومتی به فرهنگ اقتصاد مقاومتی با فرهنگ و مدیریت جهادی. دومین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش حکمت مرتضوی. مؤسسه آموزش عالی مهر اروند. مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار.

_____ (۱۳۹۲). ارائه الگویی برای پرورش و تربیت و آموزش مدیران جهادی با تأکید بر طراحی ساختار نظام آموزشی. منتشر شده در اولین کنفرانس ملی جایگاه مدیریت و حسابداری در دنیای نوین کسب و کار، اقتصاد و فرهنگ.

قلی‌پور، آرین و پورعزت، علی‌اصغر (۱۳۸۸). چالش‌های شالوده‌شکنی مدیر جهادی در ساختار بوروکراتیک رسوبگذاری شده غربی. دومین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی. تهران: وزارت جهاد کشاورزی.

کشاورز لشکناری، روح‌اله و قاضی، راضیه (۱۳۹۴). راهکارهای مدیریتی در تحقق نظام اداری جهادی. دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در مدیریت، اقتصاد و حسابداری. کوالالامپور- مالزی. مؤسسه سرآمد کارین.

کشاورزبان پیوستی، اکبر (۱۳۸۸). "اصلاح الگوی مصرف در اقتصاد و نظام بانکی". مجله بانک و اقتصاد. شماره ۱۰۰. صص ۳۸-۳۴.

کوشکی، امین (۱۳۹۳). مدیریت جهادی چیست؟ (با تأکید بر منظومه فکری مقام معظم رهبری). سایت خبری سلام سربدار. پایگاه خبری تحلیل شهرستان سبزوار. بخش سیاست. کد مطلب ۷۰۹۷.

- لطیفی، میثم و سعدآبادی، حسن (۱۳۹۳). "پژوهشی پدیدارشناسانه برای فهم مدیریت جهادی". *مجله علوم اجتماعی، راهبرد فرهنگ*. شماره ۲۸. صص ۹۱-۱۲۲.
- مجموعه سیاست‌های کلی ابلاغی (مرداد ۱۳۹۵). وبسایت مجمع تشخیص مصلحت نظام. www.maslahat.ir
- محمدی سیاهبومی، حمیدرضا (۱۳۹۵). *رابطه مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی (ره). تهران.
- محمودزاده، علیرضا (۱۳۹۳). "آسیب‌شناسی سیاست‌های اقتصاد مقاومتی". مقاله منتشره در همایش ملی اقتصاد دانش بنیان. معبر اقتصاد مقاومتی در سال ۱۳۹۳.
- مخنت‌فر، یوسف و خاکپور، حسین (۱۳۸۴). "ارزیابی میزان صادرات غیرنفتی و اثر آن بر رشد اقتصادی در ایران". *مجله اقتصادی*. سال ۵. شماره‌های ۵۱ و ۵۲. صص ۹۱-۱۱۲.
- مرتضوی، سیدمیرمحمد و عراقی، جلال (۱۳۸۷). "عنصر مراقبت در فرهنگ و مدیریت جهادی". مقاله ارائه شده در همایش فرهنگ و مدیریت جهادی با تأکید بر نوآوری و شکوفایی. تهران: حوزه نمایندگی ولی فقیه در وزارت جهاد کشاورزی.
- مرشدی‌زاد، فاطمه (۱۳۹۳). *ارتباط مدیریت اسلامی و مدیریت جهادی و نقش آن در فرهنگ کارآفرینی*. منتشر شده در اولین کنفرانس ملی تحقیق و توسعه در هزاره سوم در سال ۱۳۹۳.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۶). *مدیریت و فرماندهی در اسلام*. قائمیه اصفهان: مرکز تحقیقات دیجیتال رایانه‌ای.
- موحد، خسرو (۱۳۸۶). *تبیین ویژگی‌های مدیریت جهادی*. اولین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی. تهران: وزارت جهاد کشاورزی.
- میرلاداری، سیده سهیلا و محمدی نشلی، یاسر (۱۳۹۴). *جایگاه اقتصاد مقاومتی در دوران پسا تحریم*. اولین همایش ملی اقتصاد صنعتی ایران ۱۳۹۴.
- میر، سیدجواد (۱۳۸۶). *ویژگی‌های فرهنگ و مدیریت جهادی و آفات آن*. اولین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی. تهران: وزارت جهاد کشاورزی.
- هزاوئی، سیدمرتضی و زیرکی حیدری، علی (۱۳۹۳). "اقتصاد مقاومتی؛ نماد مدیریت جهادی در اقتصاد سیاسی ایران". *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*. سال ۱۱. شماره ۳۷. صص ۲۶-۹.
- یوسف‌زاده، محسن (۱۳۹۴). *اقتصاد مقاومتی، رویکرد مقابله با تحریم‌ها*. اولین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و حسابداری با رویکرد ارزش آفرینی ۱۳۹۴.

Briguglio, Lino and Stephen Piccinino (2011). "Growth and Resilience in East Asia and The Impact of the 2009 Global Recession". Available at: http://www.um.edu.mt/_data/assets/pdf_file/0011/141959/Growth_with_Resilience_in_Asia_5Dec2011.Pdf.

Briguglio, Lino; Gordon Cordina; Nadia Farrugia and Stephanie Vella (2008). "Profiling Economic Vulnerability and Resilience in Small States: Conceptual Underpinnings Economics Department, University of Malta". Available at: http://www.um.edu.mt/_data/assets/pdf_file/0003/89634/Vulnerability_and_resilience_May08.Pdf.